

Nationale Sportherdenking 2023

over de
oorlogsslachtoffers
in de schaaksport

Programma

4 mei 2023

10.30 uur: Ontvangst (MOVE Amsterdam, Stadionplein 28, Amsterdam)

10.45 uur: Aanvang inhoudelijk programma met bijzondere filmbeelden, foto's en verhalen over de levens van schakers in WO II

12.00 uur: Einde programma en gelegenheid voor een korte lunch

12.30 uur: Herdenking bij het beeld van Prometheus, geplaatst ter nagedachtenis aan de gevallen sporters (plein voor het Olympisch Stadion)

Nationale Sportherdenking 2023

De Koninklijke Nederlandse Schaakbond werd op 23 mei 1873 opgericht - deze maand precies anderhalve eeuw geleden. De Nationale Sportherdenking staat dit jaar daarom stil bij de honderden slachtoffers, die in de Tweede Wereldoorlog zijn gevallen in het Nederlandse schaken.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de schaaksport zwaar getroffen. Voor zover bekend zijn er minstens 250 leden van schaakverenigingen omgekomen, onder wie veel Joodse schakers. Recent onderzoek heeft aangetoond dat minstens 91 van deze schakers in Kamp Westerbork verbleven voordat zij werden vermoord.

In Kamp Amersfoort waren dat er 23, waaronder zes leden van de Puttensche Schaakclub. Dit waren allemaal slachtoffers van de razzia in hun dorp. Het is dan ook logisch dat schaken, als één van de laatste mogelijkheden voor wat afleiding van de dagelijkse ellende, onderdeel uitmaakte van het dagelijks leven in deze concentratiekampen. Zo zijn er tekeningen bekend van schakers in de Japanse gevangenenkampen in Nederlands-Indië.

Tijdens deze Nationale Sportherdenking voegen we alle namen van omgekomen schakers toe aan Oorlogsbronnen.nl, waarmee deze gegevens worden gekoppeld aan tientallen andere archieven over de Tweede Wereldoorlog.

namens het Comité Nationale Sportherdenking 4 mei,

Lodewijk Asscher Voorzitter Comité

Carla de Groot Directeur Olympisch Stadion Amsterdam

Jurrit van de Vooren Sporthistoricus

Uğur Pekdemir Coöperatieve directeur Rabobank, metropoolregio Amsterdam

Heleen van Ketwich Verschuur Directeur Amstelveen Sport

De Nationale Sportherdenking 2023 wordt georganiseerd door Olympisch Stadion Amsterdam.
De Nationale Sportherdenking wordt ondersteund door:

Schaken als uitvlucht

Scan de QR code voor de afbeeldingen van schaken in de Tweede Wereldoorlog

Onder de meest extreme omstandigheden is er geschaakt in concentratiekampen en in de onderduik. In de collecties van Nederlandse herinneringscentra, musea en archieven zijn hiervan nog steeds de sporen te vinden.

< ONDERDUIKERSKAMP

In een onderduikerskamp in de gemeente Ermelo verbleven ongeveer tien mensen in een uitgegraven ruimte in het bos. Op deze foto van Bernhard Fisser zien we twee schakende onderduikers.

UIT DE COLLECTIE VAN HET NIOD

Het boek 'Partij verloren...' maakte er al melding van: '...Tal van clubleden, die meewerkten in de illegaliteit; die weigerden, voor den vijand te werken, hetzij in de Duitse oorlogsindustrie, moesten hun schaakclub vaarwelzeggen en doken onder. Zoo hebben zich een aantal schaakliefhebbers zeer lang verborgen gehouden op de Loosdrechtsche plassen. Deze onderduikers speelden, ondanks hun ellende en angst, schaak!...'

J. Melkman was er zelfs getuige van dat er een schaakcompetitie was in Kamp Westerbork, voor zover mogelijk: '...En opeens werd er geschaakt. De geheele opgekropte energie, al het verlangen naar de vrijheid werd plotseling overgedragen op het schaakspel. Er zal zelden zoo intensief gespeeld zijn als in barak 68 van Westerbork gedurende de maanden September tot Januari van het jaar 1943...'

FOTO: YAD VASHEM

NEDERLANDS-INDIË

Tjimahi is een plaats in West-Java, waar meerdere burgerkampen, opvangkampen en krijgsgevangenkampen waren gehuisvest. Th. Min maakte enkele tekeningen van het dagelijks leven, zoals dit potje schaak met zelfgemaakte stukken en borden.

UIT DE COLLECTIE VAN HET NATIONAAL OORLOGS- EN VERZETSMUSEUM OVERLOON

DE BIRMA-SPOORLIJN

Ernst E.H. Hoen (1913 – 1995) hield een dagboek bij van zijn tijd als krijgsgevangene bij de Birmaspoorweg. In het dagelijks leven was hij tekenleraar op de HBS in Medan. Hij legde onder meer vast hoe gevangenen hun eigen schaakstukken maakten.

UIT DE COLLECTIE VAN HET MUSEON IN DEN HAAG

HET UTRECHTS JOODS LYCEUM

Scholieren uit de derde klas van het Utrechts Joods Lyceum speelden in mei 1942 een schaakwedstrijd. We zien hier Jos de Liver, Henri Gans, Phili Rothschild, Elly Neeter, Joop Hes, Jaap Nihom en zittend Heiner Bernheim.

UIT DE COLLECTIE VAN HET NIOD

De Commandant van het 'Lager' Westerbork Gemmeker aan het schaken met Scharführer Häuser thuis. Tussen hen in Frau Hassel (Elisabeth Helena Hassel-Muellender). Fotograaf: R. Breslauer

KAMP WESTERBORK

Commandant Albert Gemmeker gaf de opdracht aan de Joodse gevangene Rudolf Breslauer om foto's en filmbeelden te maken van het dagelijks leven van Kamp Westerbork. Die toonden volgens Gemmeker aan dat er sprake was van een normaal leven. Zelf liet hij zich vastleggen als schaker. Breslauer werd in 1945 vermoord.

Op 1 oktober 1944 voerden de bezetters het grootste deel van de mannelijke bevolking van Putten af. 552 van hen werden vermoord.

Max Euwe steunde Putten

Max Euwe speelde na de Bevrijding in dit Gelderse dorp om geld op te halen voor de nabestaanden.

Max Euwe in 1946.

Razzia van Putten, 1 oktober 1944

De *Puttensche Schaakvereniging* (PSV) was nog maar jong toen de Tweede Wereldoorlog begon, met de oprichtingsvergadering op 3 november 1938. Bij aanvang van het seizoen 1943-1944 startte PSV met 23 leden aan de competitie.

De razzia had ook op deze vereniging een enorme impact, wat in het tijdschrift van de Schaakbond van oktober 1945 werd opgemerkt. *'...Een der zwaarst getroffen verenigingen is wel de Puttensche Schaakclub, die zeker een achttal leden verloor. Dat men desondanks erin slaagt, om den gang er weer in te brengen, verdient allen lof!..'* Zes schakers uit Putten werden vermoord na de razzia. Ook Barend Arnoldus van de Bospoort van de *Edesche Schaakvereniging* werd meegenomen, die de pech had om net op die dag een bezoek te brengen aan Putten.

STEUN

De Schaakbond steunde na de oorlog deze getroffen gemeenschap, na een verzoek van de secretaris van PSV. Door heel Nederland speelden rayonploegen onderlinge correspondentiewedstrijden, waarbij de deelnemers elkaar via de post de volgende zet doorstuurden. Vanwege het bijzondere karakter mochten ook niet-leden van de Schaakbond meedoen. De opbrengst van het inleggeld ging naar de jeugd van Putten.

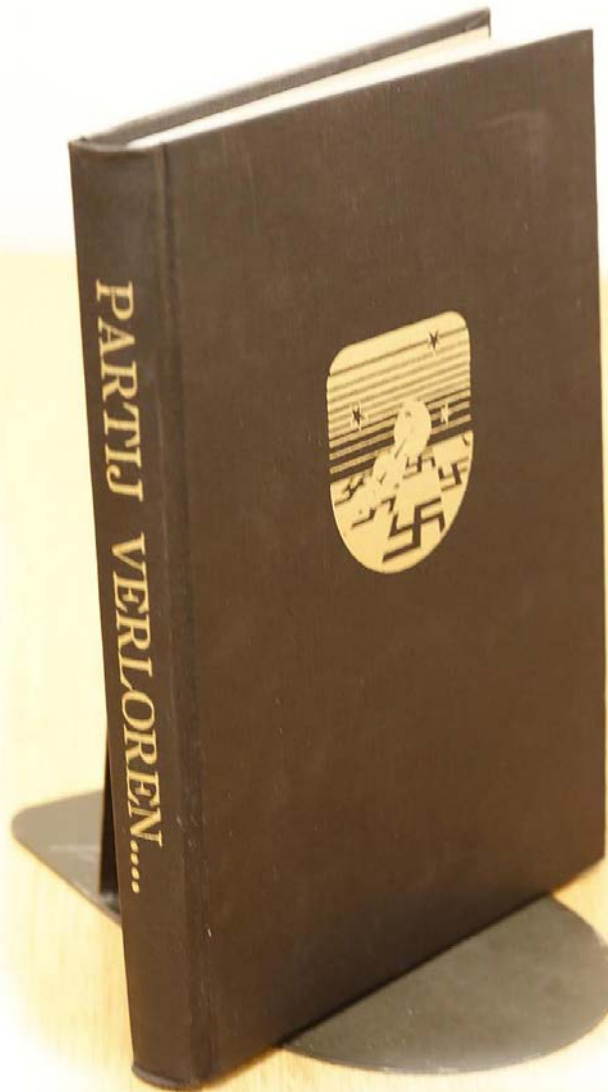
In februari 1947 werd bekend dat er zo inmiddels ruim 1250 gulden was opgehaald, vergelijkbaar met ongeveer € 7000.

Verder speelde Max Euwe op 13 april 1946 belangeloos een simultaanwedstrijd in Putten met 38 deelnemers. Nederlands' beroemdste schaker won dertig wedstrijden en zeven eindigden in remise. Slechts één keer moest hij buigen. De actie van Euwe leverde 153 gulden op, een bedrag dat in onze tijd vergelijkbaar is met bijna duizend euro.

De vermoorde schakers na de razzia:

- **Cornelis Baars**
Rotterdam, 7 augustus 1902 -
Neuengamme, 15 november 1944
- **Barend Arnold van de Bospoort**
Ede, 29 juli 1924 -
Neuengamme, 10 maart 1945
- **Gerrit van den Brink**
Harderwijk, 3 april 1923 -
Neuengamme, 19 april 1945
- **Hendrik van Keulen**
Putten, 30 augustus 1913 -
Neuengamme, 13 december 1944
- **Cornelis Melchior de Roy**
Utrecht, 23 januari 1902 -
Engerhafe bei Aurich, 11 december 1944
- **Cornelis Stoffer**
Putten, 27 september 1911 -
Neuengamme, 31 december 1944
- **Willem van den Top**
Putten, 18 december 1919 -
Bergen-Belsen, 7 februari 1945

De oorlogsslacht offers in het Nederlandse schaken

Het boek *Partij Verloren* is online te downloaden via deze QR code.

Bijna tachtig jaar na de oorlog worden alle namen gekoppeld aan tientallen archieven over de Tweede Wereldoorlog. Twee jaar na de Bevrijding verscheen het boek *Partij Verloren*, het gedenkboek van de Nederlandse schaakwereld.

In dit boek wordt vooral stil gestaan bij de vele slachtoffers van de voorgaande jaren. *'Om een volledige lijst samen te stellen van alle schakers, die gevallen waren, was het noodig over de gegevens van alle schaakverenigingen te kunnen beschikken.'* Zo werden er ongeveer 250 namen verzameld, waarvan een aantal anoniem, omdat de betreffende club die niet beschikbaar wilde stellen.

Voor deze Nationale Sportherdenking zijn al die namen opnieuw onderzocht, voor zover we de slachtoffers konden herleiden. Dat heeft geleid tot een indrukwekkend overzicht van 239 namen. Deze lijst is samengesteld met behulp van de meest recente informatie op de website www.oorlogsbronnen.nl.

Al deze namen zijn nu ook opgenomen op oorlogsbronnen.nl, waarmee deze gegevens beschikbaar worden gemaakt voor breder onderzoek. Zo wordt bijvoorbeeld duidelijk er ten minste 23 schakers via Kamp Amersfoort zijn afgevoerd, onder meer na de Razzia van Putten.

De namen van de slachtoffers zijn te lezen via deze QR-code.

Natuurlijk worden er nog steeds fouten en vergissingen gemaakt. Ook missen we nog steeds namen en gegevens. Aanvullingen en opmerkingen kunt u mailen naar Jurryt van de Vooren: jurryt@sportgeschiedenis.nl

De namen van de omgekomen schakers, opgesomd per vereniging, per provincie

Assen:

- Willem Gerrit van Dijk
- Geert Willem Kleine
- Samuel Benediktus Kolthoff
- Henri Levie
- Coenraad Nathans
- Anne Marten Smallenbroek

Helpman Groningen:

- Nicolaas Huiting
- Pieter Roelf Roelfsema Rzn.

Stadskanaal:

- Gerrit van der Tuuk

Staunton Groningen:

- Johannes Philippus
- Maria Roothaan

Unitas Groningen:

- Pieter Heertje Dijksterhuis
- Harry Boiten
- Jan Mulder
- Ruurd Bijlsma

Veenhuizen:

- Klaas Rodenhuis

Almelo:

- Hendrik Middendorp
- Herman Simon Schaap

En Passant Enschede:

- Hermann Johann Bornebroek
- Hendrik Visscher
- David Samuel

Enschedeesch Schaakgenootschap:

- Simon Frankenhuis
- Aron Jacob Menko

Dr. Euwe Apeldoorn:

- Isidoor Hoogstraal
- Reinier Mulder
- Oscar Schäfer

Nijkerksche Schaakclub:

- Lodewijk Jan Nienhuis

Puttensche Schaakclub:

- Cornelis Baars
- Gerrit van den Brink
- Hendrik van Keulen
- Cornelis Melchior de Roy
- Cornelis Stoffer
- Willem van den Top
- Jacob van den Brink
- Willem Simon

Zutphensch Schaakgenootschap:

- Herbert Hans Elzas
- Jacob Hanauwer
- Herman Wolf

Zwolsche Schaakclub:

- Hartog Levie
- Charles Vecht
- Otto Albert Wehl

Doesborgh Doesburg:

- Philippus Gastelaars

Edesche Schaakvereniging:

- Barend Arnoldus van de Bospoort

Eerbeeksche Schaakclub:

- Dirk Willem van Vreeswijk

Strijdt met Beleid Nijmegen:

- Joannis van den Akker
- Hubertus Gerardus Deckers
- Jacob Rothaan

Oosterbeeksche Schaakvereniging:

- Jules Kahn

Velper Schaakvereniging:

- Jacobus Johannes Boerma

Wageningsche Schaakclub:

- Gerrit Gijsbertus Jansen
- Johan Arnoldus Looyen
- Adrianus Bernardus Vale
- Jan Rothuizen

De Pion Winterswijk:

- Harry Gans

Amersfoort:

- Jakob van Dam

Bussumsch Schaakgenootschap:

- Henri Adelaar

Gorcumsche Schaakclub:

- Cornelis Johannes van Diemen

Nieuwe Gorcumsche Schaakclub-Vereeniging:

- Izak Kalker

Puem Utrecht:

- Hendrik Augustinus Knipschild

Soester Schaakclub:

- Jan Hendrik Faber
- Gerrit Frederiks

T.R.I.O. De Meern:

- Simon Friedman

Tuindorp Utrecht:

- Johannes Wilhelmus Bernardus Felix

De Gooische Toren Hilversum:

- Maurits Nebig
- Manfred Reiss

Arbeiders Schaakclub DOS Alkmaar:

- Reinier Godijn
- Jacobus Antonius van Riel
- Jacob Hagens
- Willem Hemels

Haarlemsch Schaakgezelschap:

- Levie Ereira
- Herman de Haas
- Johannes Klaas Veurman

Heemsteedsche Schaakclub:

- Willem Adolf de Tello
- J. de Hartog
- Samuel Bromberg
- Frederik Schuster
- Weyl

Kijk Uit Halfweg:

- Huibert Johan van der Fange

De namen van de omgekomen schakers, opgesomd per vereniging, per provincie

Morphy Den Helder:

- Jan Dol

Oppositie Heiloo:

- Nicolaas Bolten

Schaakmat Den Helder:

- Cornelis Coenraad Poulie

VVV Alkmaar:

- Niek Bruin

- Jaap de Jong

Weenink Beverwijk:

- J. van der Kraan

- Jan Dirk Semeins

- Nico Stet

- Gerard Louis Wijsman

Santpoort:

- L. Prins

- Dirk Jan van Rijswijk

- Johannes Gesinus Smitt

Amsterdamsche Schaakclub:

- Evert Blanken

- J. Brandon

- Dorus Walter van Emden

- Dirk Gijsbertus Gerrits

- Lev Mikulinsky

- Willy Leonard Wolfsbergen

Vereenigd Amsterdamsch

Schaak Genootschap:

- Bernard Wolff Beffie

- Alexander Booleman

- Cornelis Carel Carsten

- Jacob Jozef Cauveren

- Samuel Coppenhagen

- Alfred Elzas

- Benjamin Frank

- Hijman Frankfoorder

- Meyer Frederikstadt

- Abraham Gobits

- Hartog Goldsmit

- Maurice Goldschmidt

- Gabriel de Haas

- Max Hes

- Siegbert van Itallië

- Mozes Kan

- Jacob van der Kar

- Hans Koopal

- Salo Landau

- Rudolf Leizerowitz

- Max Levenbach

- Norbert Moldauer

- Heinz Erwin van Mindeno

- Salomon Mozes

- Isaac Okker

- Paulus Willem Onnen

- Arnold Park

- Israel Plukker

- Joseph August Jean Polak

- Martijn Jules Prins

- Marcel Benjamin Stodel

- Moritz Regensburg

- Salomon Vegt

- Louis Weltevreede

- Hans Wittkowsky

- Jacob Wolff

APGS Amsterdam:

- Hermanus Adrianus Groenendijk

Columbus Amsterdam:

- A.J. Anger

Schaakclub Effectenbeurs

Amsterdam:

- Albert Mozes Hes

- Hartog Samuel Chapon

- Adolph Krijn

- Isidor Lutomirski

ENPS Amsterdam:

- J. Zurel

Max Euwe Amsterdam:

- Arnold Johan van den Hoek

- Rudolph Kämper

- W. Veeningen

Nationale Schaakclub Amsterdam:

- Pieter Levinus Barens

Het Oosten Amsterdam:

- Izaak Stouten

De Raadsheer Amsterdam:

- Jacob Belinfante

De Roode Toren Amsterdam:

- H. Blitz

- I. Blog

- Isaac Brilleman

- Samuel Dresden

- Marcus van Geens

- David Hartog

- Zorach Jagoda

- H. Korper

- J. Messias

- Elias Mossel

- Max Musaph

- Abraham Polak

- Tobias van Praag

- C. Reens

- Joseph Rijz

- Max Rijz

- Hartog Rooselaar

- Salomon Swart

- H. Visjager

- S. de Vries

- Max Walg

- E. Waterman

- B. Wessel

Doofstommen Schaakclub

Tot ons Genoegen Amsterdam:

- David Daniels

- Jacob Delmonte

- Elie van Gelder

- Henri van Gelder

- Jacob de Vries

- Samuel Dirk de Vries

- Mozes Wertheim

De Volewijckers Amsterdam:

- Johannes D. Muller

- Meijer Dennenboom

- Baruch Sanders

Weenink Amsterdam:

- S. Blits

- M.H. Cohen

- Raphael Frank

- G. Goldberg

- David Josif Perlmutter

- M.C. Pinto

- Juda Raphael

- Rubin Hersch Rath

- Eduard van der Sluis

- Norbert van der Sluis

De namen van de omgekomen schakers, opgesomd per vereniging, per provincie

Alphensche Schaakclub:

- Reinder Posthuma

Hazerwoudsche Schaakclub:

- Johannes van Veen

Katwijkse Dam- en Schaakvereniging:

- Adriaan Hendrik Belinfante
- Johannes Huijsman

Leidsch Schaakgenootschap:

- Willem van der Reek

Delftsche Schaakclub:

- Ernst Henri Birnbaum
- Alexander Johannes Knoop
- Hendrik Nieuwkamp
- Abraham Manjoe Teitel

Discendo Discimus Den Haag:

- Leopold Bernhard Jacobsen
- Antonie Frederik van den Heuvel tot
Beichlingen gezegd Bartolotti Reinders
- Arthur Joseph Wijnans

Haagsche Arbeiders Schaakclub:

- Hidde van Otichem

Onderlinge Schaakvereniging Den Haag:

- Aron Emanuel de Vries
- J. Polak jr.
- J. Polak sr.

Residentie Schaakclub Den Haag:

- mevr. E. Demani
- Max Ringer
- Abraham Winkel

Nieuwe Rotterdamsche Schaakvereniging:

- Ephraim de Haas
- Jacob Colthof
- Isidoor van Daelen
- Jacob Elshout Visser
- Jacob van Lier
- Pieter Nicolaas van Os
- Jacob Antonius Prudon
- Leendert Benjamin Valk
- Paul Wechselmann

Schaakclub Rotterdam:

- Jacob Johannes Deij
- Willem van der Weel

Kralingen Rotterdam:

- Mozes Dasberg
- Isaac Dasberg
- Krijn de Graaf
- Kees Koen
- Hendrik Muije
- Jan Timmer

Het Centrum Rotterdam:

- Joseph van Engers
- Mozes Godschalk
- Jacob Theeboom

De Zwarte Dame Rotterdam:

- Petrus Gerardus Frederik
Snelleman

Regina Rotterdam:

- Lambertus Schouten

Econ Rotterdam:

- Jan Maarten Kooyman

Eeuwig Schaak Slikkerveer:

- Jan Hermanus Zwijs

Ontspanning door Inspanning Dordrecht:

- Hendrik van Wijngaarden

Maassluis:

- Abraham Eijgenraam
- Dirk Strijbos

Feyenoord Rotterdam:

- Adrianus Maria Willemsen

Hartog's Schaakvereniging Oss:

- Julius Marcus Frank

Max Euwe Breda:

- Johannes Henricus Nooten

Geleensche Schaakvereniging:

- Carolus Marinus Popelier

Het Anker Maastricht:

- Rudolf van Gelder

Maastrichtsche Schaakvereniging:

- mevr. Sophia Clara Muijsson-Gazan

WES Wollega:

- Roelf Jan Eijgelaar

Probleemcomponist:

- Jonas Ephraïm Cauveren

Erwten- soep voor de schakers

Tijdens de lunch van de Nationale Sportherdenking 2023 eten wij erwtensoep. Dat deden de deelnemers van het Hoogoven Schaaktoernooi tijdens de Tweede Wereldoorlog (en ver daarna) namelijk ook...

Het is een traditie bij het Hoogoven Schaaktoernooi om na afloop erwtensoep te serveren tijdens de zogenaamde snertmaaltijd. Dit wonderlijke gebruik was tot ver in het buitenland bekend. *'Is het een wonder,'* aldus 'Trouw' op 7 januari 1963, *'dat men schaken en eten in één adem noemt, als er over het Hoogoventoernooi wordt gesproken?'*

Wedstrijdleader **C.J. Mulder**, alias de minister van financiën van het Hoogoven-

toernooi, kwam tijdens de oorlogsjaren op het idee vanwege de toenemende schaarste. Hij deed er daarom alles aan om de deelnemers te voorzien van extra eten, met betere maaltijden dan waar dan ook in bezet gebied.

Als er een tekort was aan gas en elektriciteit, belde Mulder hoogstpersoonlijk naar het gasbedrijf om dat probleem op te lossen. *"Dan had plotseling heel Beverwijk langer gas en licht voor de schaakgasten,"* aldus Mulder.

Garri Kasparov in 1999 aan de traditioneel afsluitende toernooimaaltijd tijdens het Hoogoventoernooi (nu: Tata Steel Chess Tournament).

Aan het eind van de oorlog kon hij alleen nog maar een grote zak groene erwten op de kop tikken, waarvan de nonnen uit de regio erwtensoep maakten: het begin van deze traditie.

Tijdens de laatste oorlogseditie werden maar liefst 234 deelnemers, waaronder tien vrouwen, zo van een maaltijd voorzien. *'Deze massale voeding verliep vlot, dank zij de goede regeling,'* aldus 'Het Nieuws van den Dag' op 10 januari 1944. Een jaar later werd het toernooi

afgelast, ook al had zich vanuit Haarlem één deelnemer gemeld. Het gebruik van de erwtensoep werd gehandhaafd, verwijzend naar de moeilijke oorlogstijd. In 1957 wilden sommige schakers hiermee stoppen, maar daar wilde Aleksandar Matanović als winnaar van dat jaar niets van weten: *"Dat snert eten vind ik toch zo lollig."* En zo bestaat die traditie in 2023 nog steeds; een ode aan de gastvrijheid tijdens de moeilijkste jaren uit onze geschiedenis.

SOPHIA MUIJSSON – GAZAN (1905 – 1942)

Een van de weinige vrouwelijke slachtoffers die in *Partij Verloren* werd vermeld, is Sophia Clara Muijsson-Gazan: '*...Zij was in de jaren vóór den oorlog een zeer goede schaakspeelster...*'

Aan het begin van de oorlog verhuisde zij met haar man Johannes Christiaan Adriaan Muijsson en zoontje Frans naar Maastricht, waar zij schaakclub 'De Pion' oprichtte. Ook legde ze de basis voor het kampioenschap van Maastricht.

In maart 1942 werd Sophia Clara door de Duitse bezetters opgepakt. Via Scheveningen, Rothenburg en Ravensbrück is zij naar Auschwitz gedeporteerd. Op 31 oktober 1942 werd ze vermoord in Auschwitz, 37 jaar oud.

COLOFON

© 2023 Stichting Olympisch Stadion Amsterdam

Tekst: Jurryt van de Vooren

Fotografie: Nationaal Archief volgens de CC licensering, NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, Museon, Museum Overloon, Yad Vashem, Wikipedia

De redactie heeft zich ingespannen alle rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Als u desondanks meent rechthebbende te zijn, neemt u dan alstublieft contact op met nora.scholten@olympischstadion.nl.

Productie: Rifka Boot, Olympisch Stadion Amsterdam

Vormgeving: Marjolein Ruiter Grafisch Ontwerp & Media, Amsterdam

